

חיי שרה: נישואין במבחן

מבין שלשת האבות, רק רבקה ויצחק מייצגים מבנה משפחה "מונוגמי" רגיל, איש ואשתו בלבד. בין אברהם ושרה נכנסה הגר, שפחת שרי, כאשה שניה שילדה לו את ישמעאל. עוד נרמז, שהיו לאברהם גם "פילגשים", ומהם נולדו לו גם בני הפילגשים, אותם שלח מלווים במתנות, אל ארץ קדם. ליעקב היו ארבע נשים, שתי גבירות ושתי שפחות, ביניהן לבין עצמן ובין ילדיהם וצאצאיהם היו מתחים שנמשכו לדורות, והשפיעו על גיבושו של עם ישראל לדורות עולם.

ריבוי נשים לא נאסר בתורה. האפשרות שאדם ישא מספר נשים מצויה גם בחלקים הסיפוריים של התנ"ך, וגם בחלקים ההלכתיים – מצוותיים שלו. ספר שמואל מונה את שש נשותיו של דוד המלך, ומציין שנוספו עליהן עוד כהנה וכהנה, ואין מגנים אותו על כך. גם בחלק המצוות והמשפטים שבתורה לא נמנע ריבוי נשים. האיסור "לא ירבה לו נשים" שהוטל על המלך, מתפרש למספר גדול ממספר נשותיו של דוד – יותר משמונה עשרה! האפשרות של אדם פרטי, שאינו מלך, לשאת יותר מאשה אחת עולה מפרשת משפטים, שם נאמר מפורש ש"אם אחרת יקח לו" – "שארה כסותה ועונתה לא יגרע".

פרופ' מ.ע. פרידמן הראה מתוך תעודות שנמצאו בגניזה הקהירית, שהתופעה של ריבוי נשים היתה מצויה בימי הביניים בין היהודים שבארצות האיסלם (המכונים בימינו שלא בצדק "עדות המזרח"). אם כי גם שם היתה עדיפות למונוגמיה, וחתנים הוחתמו בשטר הכתובה על התחייבות שלא לשאת אשה נוספת. לראשונה, היה זה רבנו גרשום מאור הגולה באשכנז, במאה העשירית שאסר בחרם ריבוי נשים. החרם התקבל בקהילות אשכנז ונשמר מאז, אף על פי שיש אומרים שהתקנה הוגבלה עד סוף האלף הששי בלבד (1240). בקהילות הספרדים מידת ההתקבלות של החרם היתה פחותה.

אף על פי שכך היא שורת ההלכה, הרי שריבוי נשים לא נחשב כמציאות רצויה בישראל מאז ומתמיד. איננו מוצאים ריבוי נשים כתופעה שכיחה בתנ"ך, מלבד אצל המלכים. איננו יודעים כמעט על ריבוי נשים אצל תנאים ואמוראים ובודאי שלא אצל חכמי הדורות המאוחרים יותר. נראה, שהסיבה לכך נעוצה בשורשיה הראשוניים ביותר של תפיסת הנישואין בתורה. זו המובעת בפסוקי הבריאה. הפסוק בסיפור הבריאה הראשון: "זכר ונקבה ברא אותם", והפסוק בסיפור הבריאה השני: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד", הם פסוקים המכוננים את מוסד המשפחה המועדף בעולם. על כך מוסיף המדרש ואומר: "לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה מן אדם, מיכן ואילך "בצלמינו כדמותינו" לא איש בלא אשה, לא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה". (בראשית רבה כב ב). התפיסה של איש ואשה כזוג שבאיחודם שורה השכינה אינה מותרת מקום לצלע שלישית. התודעה הזאת מתעצמת לנוכח הדימוי של הזיקה בין הקדוש-ברוך-הוא וכנסת ישראל כזוג נשוי. המחויבות והברית ביניהם נזכרת פעמים רבות ובאופנים שונים בתנ"ך, והייחוד הוא הדדי, לא רק הקב"ה הוא א-ל אחד וישראל נדרשים שלא לפנות אל אלהים אחרים, כאשר פניה שכזאת נחשבת לבגידה וניאוף, אלא גם הקב"ה ייחד לו את ישראל כזוגתו הבלעדית, כביכול. שיא השיאים של הייחוד הזה מתגלה כמובן בשיר השירים.

העובדה שקיימים חריגים מן הסדר של הזוגיות המונוגמית אינה מערערת את מעמדה ומעלתה, כשם שהעובדה שיעקב אבינו נשא שתי אחיות אינה מערערת את איסור העריות שבתורה. אולם היא מלמדת שיש לפעמים מקום ליוצא-מן-הכלל. כמו בכל חוק ובכל כלל, יש גם מקרים שבהם צריך לחרוג מן הכללים, מפני שהם מתנגשים עם ערכים אחרים, חשובים ויסודיים לא פחות. גם רבנו גרשום הותיר אפשרות לשאת אשה נוספת במקרים מיוחדים, למרות החרם.

בעולם התרבותי המודרני, פוליגמיה – נישואים לשתי נשים – נחשבת לאיסור גמור. לעומת זאת, צצים חדשות לבקרים ערעורים מכיוונים שונים על מבנה המשפחה המסורתית. כך לדוגמה, בימים אלה נדונה בבג"ץ דרישה להכיר בנישואים חד-מיניים ולאפשר לזוג גברים לא רק לקיים "נישואין" אלא גם להוליד ילד בדרך של פונדקאות. הפונדקאות, כמו גם שיטות אחרות לקיום מצות פריה ורבייה שיש בהן מעורבות של גורם שלישי בתוך הזוגיות, מוכרת בחוק ומעוגנת בתקנות. פונדקאות והפריה מלאכותית מותרות גם על פי ההלכה בתנאים מסוימים. בעולם המשתנה במהירות מדהימה, הן מבחינת היכולות הטכנולוגיות והן מבחינת העמדות המוסריות והערכיות, קשה מאד לברר, איפה עוברים הגבולות בין פיתוח טכנולוגי חדשני שמביא ברכה ותועלת, בין עמדה מוסרית מכבדת, סובלנית ואף ניוונית מערכים דומים לערכי היסוד המוסריים שעליהם התכוננה המשפחה המסורתית, לבין שימוש מסוכן וחסר-אחריות בחידושים טכנולוגיים, שיש בו גם סכנה לבריאות, גם פגיעה בבני אדם, בטווח המיידית או הארוך, וערעור מהותי של ערכי יסוד של קיום החברה האנושית.

העמדה הברורה אך המורכבת של התורה בענין ריבוי הנשים יכולה להוות דוגמה נאותה לצורך במציאת איזונים גם בשאר סוגיות המשפחה המאתגרות את דורנו. מצד אחד, הנחת היסוד היא שהמבנה התקין והבריא של האדם והחברה הוא בנישואי איש אחד לאשה אחת והקמת משפחה בדרך המסורתית. מאידך גיסא, יש מקום לחריגה מן המסגרת הזאת בתנאים מסוימים ולצרכים מסוימים, ולעתים החריגה אינה מהוה פריעה של סדרי בראשית אלא מנגנון תיקון והגנה עליהם.

השאלה המרכזית העומדת על הפרק היא, מי הוא מקור הסמכות שיכול להחליט ולקבוע את הגבולות של המותר והאסור. יש גישות ליברליות קיצוניות הגורסות שהכל נתון לבחירה החופשית של כל אדם בר דעת. יש גישות שמרניות קיצוניות הטוענות לשליטה מוחלטת של המדינה והחברה, או המימסד הדתי. בעם ישראל, החלטות כגון אלו מתקבלות בתהליך מורכב שבו יש משקל גם להנהגה הרבנית, גם להנהגה הציבורית וגם לקולו של הציבור, בבחינת "הנח להם לישראל אם אינם נביאים – בני נביאים הם". אי אפשר לקבוע להיכן יתגלגלו הדברים רק מתוך דיון תיאורטי בבית המדרש. רק שילוב עדין וזהיר של שיקולי דעת עיוניים ותיאורטיים, בתחום ההלכה, המוסר והחוק, עם רגישות והקשבה לצרכי האדם והחברה והבנה מדויקת של הכלים הטכנולוגיים והמצבים החברתיים, יניבו את המסקנות הראויות להתמודדות עם אתגרי השעה בתחום המשפחה.